

Ks. dr hab. prof. UAM Wojciech Szukalski
Wydział Teologiczny
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

RECENZJA PRACY DOKTORSKIEJ

Mgr Małgorzata Magdalena Nowak, *Motyw pragnienia w życiu i twórczości Haliny Poświatowskiej. Studium teologiczno – literackie*. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Henryka Seweryniaka na seminarium naukowym z eklezjologii i prakseologii apologetycznej. Wydział Teologiczny. Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Warszawa 2016, stron 326.

Pragnienie w swojej wielowymiarowości i różnych aspektach dotyczy życia ludzkiego, w jego biologicznym i duchowym wymiarze. Motyw pragnienia liczni twórcy uczynili osnową swoich utworów. Skupili wokół niego wydarzenia, przeżycia bohaterów, jak i wpisali w monologi postaci literackich oraz podmiotów lirycznych. Oddzielenie autonomii twórcy od wątków literackich i stroficznych refleksji czyni je typowymi dziełami literackimi, gdzie fikcja literacka, przemyślenia poetyckie są samoistne, bez kontekstów z życia twórcy.

Inaczej jest, jak dowodzi Autorka pracy doktorskiej, u Haliny Poświatowskiej, poetki - autentystki. Jej życie od dziecięcych lat naznaczone cierpieniem i dysfunkcjami fizycznymi spowodowanymi chorobą serca powoli zmierza do świadomej, wynikającej z doświadczenia życiowego, twórczości. Można użyć określenia, że równoległe z „życia” będzie rodziła się literatura. Ból fizyczny, ograniczenia, niemożliwość spełnienia się w różnych sferach życia aż po jego „ukochanie” będzie zamykać w literackim słowie. Każdy tomik poezji Haliny Poświatowskiej to swoiste rozliczanie się z obecnym stanem ducha i ciała, przeżyć i wrażeń, obserwacji i refleksji.

Uzasadnieniem interpretacji utworów poetyckich „zaszyfrowanych” metaforyką symboli jest koncepcja hermeneutyczna Paula Ricoeura, której wyjaśnienie na użyteczność tej pracy przywołuje autorka rozprawy (strony 29-33). W uzasadnieniu zastosowanej koncepcji odwołuje się również do myślicieli Lukrecjusza i Arystotelesa oraz Freuda.

W swoim krótkim życiu Halina Poświatowska (zmarła w wieku 32 lat) wydała trzy zbiory wierszy: „Hymn bałwochwalczy” (1958), „Dzień dzisiejszy” (1963), „Oda do rąk” (1966). Pośmiertnie ukazało się „Jeszcze jedno wspomnienie” (1968) oraz przygotowany przez poetkę do druku tomik „O uśmiechniętym tygrysie”. Jest również autorką prozy z wątkami autobiograficznymi, pt.: „Opowieść dla przyjaciela” oraz opowiadań „Niebieski ptak” i „Znajomy z Kotoru”.

Dla lepszego zrozumienia motywu pragnienia w życiu i w twórczości Haliny Poświatowskiej należy uwzględnić kontekst: rodzinny, towarzyski i przyjacielski. Okresy leczenia i związane z tym pobyty w szpitalach czy sanatoriach są doświadczeniami, które wywołują potrzebę pogłębionej refleksji nad sensem życia i stanowią niezamierzone źródło inspiracji. Dlatego w całej jej twórczości na pierwszy plan wysuwają się pragnienie i afirmacja życia oraz niejako wpisane w nie różne odcienie miłości; w wszelkich jej doznaniach - od erosa do agape.

Poszerzeniem zakresu motywu pragnienia jest także poszukiwanie przez Autorkę dysertacji odpowiedzi na pytanie: Czy Halina Poświatowska była osobą wierzącą i jak należy rozumieć „Trop Przechodzącego”?

Wokół tych zagadnień, niezwykle istotnych dla życia każdego człowieka, swoje badania przeprowadza Małgorzata Magdalena Nowak, która w sposób uzasadniony korzysta z dotychczas wydanych biografii o Halinie Poświatowskiej. Źródła stanowiące przedmiot analizy zostały poszerzone o liczne listy poetki, zapisy audycji radiowych, opracowania krytyczno - literackie, wywiady i korespondencję e-mailową ze Stanisławem Mygą, bratem Haliny. Należy podkreślić, że analizując twórczość poetki, Autorka pracy snuje rozważania i wysnuwa wnioski, nie tylko na podstawie dostępnych opracowań, ale także proponuje własną interpretację. (s. 40). Umieszczenie we wstępie pracy informacji biograficznych, m. in. o domu rodzinnym, traumatycznych przeżyciach wojennych i związanych z nią początkach choroby, śmierci siostry Elżbiety, początkach nauki w szkole oraz o licznych pobytach w szpitalach i sanatoriach mają charakter wieloaspektowej, ale jednak nadal niepełnej informacji, szczególnie o dzieciństwie i rodzinie. Ten fakt w jakimś sensie ogranicza zrozumienie i poznanie tak ważnego u młodej dziewczyny wieku dorastania. Ciekawe byłyby opisy relacji łączących córkę z matką, o której mówiła „mamuś” oraz o przebiegu jej edukacji pozaszkolnej. Umiejętnie został zarysowany, a później rozbudowany wątek wchodzenia na drogę twórczości literackiej i ukazanie roli inicjatora tych działań prof. Juliana Aleksandrowicz, lekarza Poświatowskiej. Zresztą człowieka - humanisty, który jest propagatorem teorii postrzegania pacjenta nie tylko

poprzez chore ciało. Autorka pracy uznała osobę prof. Aleksandrowicza za ważną dla zrozumienia pragnień w życiu Poświatowskiej, bo wpisał się w nie na trwałe. Przybliżyła jego naukowe osiągnięcia i w sposób zamierzony określa osobowość. Taki opis ma dodatkowy walor - pozwala poznać warunki szpitali, w których leczono Poświatowską i stan leczenia w czasach Polski Ludowej.

Druk pierwszych wierszy w „Gazecie Częstochowskiej” (debiut literacki w wieku 18 lat) otwiera wrota do świata literackiego. Halina Poświatowska i pokolenie 56, m. in. z: W. Szymborską, Z. Herbertem, I. Morawskim, S. Grochowiakiem nadają blasku powojennej literaturze po tzw. odwilży popaździernikowej, końcu socrealizmu. Poetka przynależała do Związku Literatów Polskich, ale nie związała się z żadną grupą literacką; twórczo pozostała samodzielna.

Autorka pracy rozważania nad motywem pragnienia w życiu i twórczości Haliny Poświatowskiej ujęła w dwóch częściach. Pierwsza z nich zatytułowana „Życie utkane z pragnienia” składa się z czterech rozdziałów skupionych wokół pragnień: życia, miłości, przyjaźni i obecności Boga, nazwanego „Nieobecnym”. Druga część zatytułowana „Liryka pragnienia” składa się z trzech rozdziałów: pragnienie życia, pragnienie agape i trop „Przechodzącego”. W pierwszej części, patrząc od strony źródłowej, Autorka odwołuje się do materiałów o treści epickiej, są to m. in. opowiadania, opowieści, a także do obszernych tekstów epistolarnych oraz wiedzy i refleksji osób ją znających, i w końcu do istniejących już opracowań dotyczących Haliny Poświatowskiej. W drugiej części badania oparte są głównie o lirykę poetki. Przy interpretacji poezji Autorka wykazuje się daleko idącą samodzielnością, co stanowi o dodatkowym walorze tej dysertacji.

Wszystkie tytuły podrozdziałów cechuje uzupełniające rozbudowanie treści o cytaty z wierszy lub słowa wypowiedziane w różnych okolicznościach przez poetkę. Ten zabieg stylizacji językowej wywołuje w czytelniku wrażenie „dwugłosu”, nastawienia się na podmiot tych rozważań. Jest to oryginalny, zasługujący na uznanie sposób ujęcia planu dysertacji.

„Życie utkane z pragnienia” zawiera w sobie przede wszystkim pragnienie zachowania życia, gdyż Halina Mygówna zмага się z poważną chorobą. W szpitalnych salach wśród innych cierpiących i umierających doświadcza prawdy o swojej chorobie, dlatego musi walczyć o sprawność życiową; rodzi się w niej bunt i niegodzenie się na ograniczenia. Autorka dysertacji czerpie materiał źródłowy m. in. z „Opowieści dla

przyjaciela” i słowami poetki ukazuje ten trudny okres walki o życie. Odskoknią od rzeczywistości szpitalnej są sanatoria, które mają dodatkowo walory społeczno - kulturalne. Tam jest bliżej życia, bliżej ludzi. Tam też spotyka pierwszą swoją miłość - Adolfa Poświatowskiego - późniejszego męża. Pragnienie chwili - czasu zredukowanego przez poetkę po śmierci męża i pogarszającego się stan zdrowia w wierszu „żyje się tylko chwilę” - to rozważania o sensie życia. Autorka pracy odniosła się do oczekiwania na operację w USA. Informacje o pobycie za „oceanem” pochodzą od samej Poświatowskiej, a dostępne są w listach do matki, do prof. Juliana Aleksandrowicza i innych przyjaciół oraz w „Opowieści dla przyjaciela”.

„Walka z życiem” - to pragnienie ostatnich jej lat życia. Poświatowska kończy studia filozoficzne na Uniwersytecie Jagiellońskim, podejmuje pracę zawodową, dużo podróżuje. Wreszcie ze zdwojoną siłą tworzy. Głód życia wyraża w intensywnym i niemal zachłannym przeżywaniu każdego dnia. To wtedy poetka nazwie życie „największą miłością”.

W rozdziale II - „Pragnienie miłości” – M. Nowak ujęła w paragrafach mówiących o doświadczaniu, poszukiwaniu i dojrzywaniu do miłości. Liczne dane bibliograficzne pozwalają wnikliwie zrozumieć ten trudny aspekt pragnienia w życiu Poświatowskiej. Pomimo ostrzeżeń lekarzy zawiera małżeństwo z Adolfem, związek dwojga chorych ludzi staje się faktem. Potrzeba bliskości, wspólna troska o siebie przerastają możliwości fizyczne i bytowe małżonków. Śmierć Adolfa po zaledwie dwóch latach wspólnego życia wprowadza młodą wdowę w stan apatii i depresji.

Pierwsze doznania miłosne, zbyt wczesne i nie tak romantyczne, nie wyrażały spełnienia i dojrzałości uczuć, stąd jej dalsze poszukiwania. Pojawia się ktoś wyjątkowy, początkujący poeta, Ireneusz Morawski. Więż jaka ich połączy nie znalazła jednoznacznego określenia. Wątek ten Autorka pracy kontynuuje i rozbudowuje przez większą część tej rozprawy. Przytacza wypowiedzi samego zainteresowanego, szczególnie wtedy, gdy Poświatowska chce w formie literackiej wydać ich wspólną korespondencję. Ponadto poznajemy stanowisko Morawskiego dopiero po wielu latach od śmierci poetki.

Rozdział III zawiera opracowanie dotyczące pragnienia przyjaźni, która pomaga żyć, dzięki bliskości drugiego człowieka. Rozpatrywanie tego zagadnienia w trzech odsłonach pozwala uchwycić, że tym, w czym spełniło się pragnienie w życiu Poświatowskiej, była przyjaźń. Pięknym zapisem tego uczucia są relacje pacjentka – lekarz, o czym wspomniano wcześniej. Autorka w tej części pracy badawczej ukazała,

jaką rolę w całym życiu chorej odegrał prof. Julian Aleksandrowicz, co pozwala również lepiej zrozumieć, w jak poważnym stanie było jej zdrowie. Także relacje przyjaźni połączyły Halinę Poświatowską z Anną Orłowską, Agatą Horbacką i Anną Sińczak. Korespondencja z Caroline Karpinski - poznanej podczas pobytu w Ameryce - posłużyła Autorce dysertacji do opisania najbardziej dojrzałej przyjaźni. Te dwie kobiety były siostrzanymi duszami o podobnej wrażliwości, ciekawości i głodzie wiedzy, różniło je tylko przywiązanie do miejsca zamieszkania.

Autorka pracy poprzez dobór bibliografii, głównie Listów wyróżniających się szczegółowością informacji, pewnego rodzaju intymnością - trafnie podsumowuje rozdział, że przyjaciółom zawdzięczała życie, „trochę zdrowia”, „namiastkę normalności i siłę potrzebną do walki z chorobą”. (s.160)

Ostatni rozdział części pierwszej pracy o pragnieniu „obecności Nieobecnego” ujęty w formie czterech paragrafów, jak napisała Autorka, był najtrudniejszym do zbadania. (s. 161) Trafność takiej oceny wynika choćby z powodu braku uzewnętrznionych postaw wiary chrześcijańskiej w życiu dorosłym Haliny, a raczej jawi się negowanie przez nią pewnych form religijności, co nie jest jednak równoznaczne z niewiarą. Autorka pracy w tym rozdziale skupiła swoje badania na poszukiwaniu śladów obecności Boga w życiu Poświatowskiej. Wykorzystała dostępne opracowania i chyba to, co jest najcenniejsze, odniosła się do informacji przekazanych przez brata, Stanisława. Autorka w podsumowaniu rozdziału podaje opinie i nakreśla obrazy, które przeciwstawiają się zamykaniu Poświatowskiej w kategoriach ateistki czy osoby niewierzącej. Przeczy bowiem temu chociażby wypadająca z jej ręki Biblia z czarnym krucyfiksem podarowanym przez prof. Aleksandrowicza. (s.171)

Celem rozprawy doktorskiej jest teza o motywie pragnienia posuniętym, aż do pragnienia Boga. Dopiero poprzez analizę twórczości poetyckiej udało się znaleźć „Trop Przechodzącego” w trzecim rozdziale drugiej części pracy. Dwa pierwsze rozdziały tej części dotyczą innych pragnień odwzorowanych w twórczości Poświatowskiej. W I rozdziale „pragnienie życia” Autorka wychodzi od afirmacji życia poprzez świadomość przemijania i zmierza do fascynacji cielesnością, która rodzi cierpienie. W II rozdziale „pragnienie agape” Autorka odwołuje się do swojej pracy magisterskiej, w której używa do opisu miłości terminu „agape” zaczerpniętego z Benedykta XVI. Ta część pracy wydaje się oryginalna, gdyż Autorka łamie pewne schematy związane z wcześniejszym, niekiedy jednoznacznym odczytywaniem treści

wierszy. Punktem wyjścia do refleksji nad pragnieniem miłości jest eros, czyli pragnienie spełnienia się w miłości zmysłowej. Na uwagę w twórczości Poświatowskiej zasługuje wyakcentowanie tego wymiaru miłości. Ciało sprawia jej ból, dlatego szuka doznań przeciwstawnych, które pozwolą ukoić cierpienie. Miłość utęskniona stanowi przejście do drugiego, odmiennego stanu doświadczenia, jakby do wyższego jej stopnia na poziomie rozumu. Oprócz doznań cielesnych potrzebuje bowiem wypełnienia serca czułością, przeniknięcia w sferę agape. Autorka pozwala sobie na interpretacje tego wymiaru miłości w świetle „Pieśni nad Pieśniami”, co zresztą jest zgodne z tematyką wiersza „przyjdę do ciebie nocą”.

Poświatowska, jak w życiu, tak i w twórczości, zmierza w stronę agape; dojrzewa, odczuwa potrzebę głębszych uczuć. Na uwagę zasługuje najpierw interpretacja tego procesu u poetki w duchu „Deus caritas est” papieża Benedykta XVI, a następnie próba interpretacji liryki miłosnej w świetle nauczania Jana Pawła II. Autorka stwierdza, że Halina Poświatowska z pragnienia miłości uczyniła siłę do walki z przemijaniem i ufność w ocalającą jej moc.

Dalszemu poszukiwaniu „Nieobecnego” - zaznaczonemu w pierwszej części - Autorka wyznacza tropy, które mają dać odpowiedź na obecność Boga w życiu Poświatowskiej. Tropy nazywa zamazanymi, potem przeczuwanymi, a w końcu tropem odnalezionym. Pomimo że biografowie, badający życie i twórczość, ukazują poetkę jako ateistkę, to Autorka dysertacji kreśli zarys drogi z tropami Boga, na której odnajduje Halinę Poświatowską. Nie poprzestaje na zastanych opiniach, ale ma odwagę w sposób uzasadniony przedstawiać czy proponować własne stanowisko.

Wykorzystanie opracowań i wzorowe ubogacenie o własne poszukiwania, umiejętne łączenie potrzeb psychicznych i doznań cielesnych ubogacają pracę o elementy ciekawej analizy osobowości. Poprzez motyw pragnienia został stworzony przekonujący portret psychologiczny Poświatowskiej, dzięki czemu staje się bliższa czytelnikowi.

Dla uzasadnienia własnego stanowiska lub przyjęcia określonych poglądów znawców zagadnienia Autorka odwołuje się do źródeł i opracowań, co czyni pracę wiarygodną. W ten sposób zrywa z pewnego rodzaju legendą, która na lata, szczególnie na etapie nauczania szkolnego, przyłgnęła do Haliny Poświatowskiej. Po pierwsze - była to poetka, którą niechętnie umieszczano w słownikach pisarzy wydawanych w Polsce Ludowej (Anna Miłska. Pisarze polscy. Instytut Wydawniczy

CRZZ. Warszawa 1975). Po drugie - wiarygodne opracowania życia i dorobku poetki powstały kilkadziesiąt lat po jej śmierci.

Zaprezentowanie dojrzałej analizy życia i twórczości Haliny Poświatowskiej może stanowić także zachętę do penetracji literatury polskiej w aspekcie poszukiwań teologicznych.

Strona graficzna nie budzi zastrzeżeń. Język dysertacji jest poprawny i komunikatywny, ale niepozbawiony błędów.

Pytania:

1. Halina Poświatowska w czasie pobytu w Ameryce zafascynowała się postacią, jak i ideami głoszonymi przez Martina Luthera Kinga. Jakie obszary zasad etycznych M. L. Kinga były przedmiotem rozważań Haliny Poświatowskiej?
2. Czy można znaleźć w pragnieniach życiowych H. Poświatowskiej wątki paralelne z zasadami etycznymi i słowami „Mam marzenie” M. L. Kinga? Ciekawe byłoby zestawienie tych dwóch poglądów, o ile je poetka miała, w kontekście sytuacji społeczno-politycznej w Polsce po 1945 r.
3. Jezus Chrystus na krzyżu wypowiada słowo „Pragnę” (J 19,28) . W jakiej mierze pragnienia H. Poświatowskiej odpowiadają pragnieniom Chrystusa.

Wniosek końcowy

Krytyczna lektura recenzowanej dysertacji pozwala stwierdzić, że stanowi ona dojrzałą pracę badawczą, która łączy w sobie źródłowość, poprawność metodologiczną i ciekawe wartości merytoryczne. Autorka zaprezentowała pracę o charakterze interdyscyplinarnym, studium teologiczno – literackie; może bardziej właściwym stwierdzeniem zawartym w tytule pracy byłoby studium literacko - teologiczne. Mając na uwadze niewątpliwe walory pracy pani mgr Małgorzaty Magdaleny Nowak jednoznacznie stwierdzam, że recenzowana dysertacja spełnia wymagania stawiane tego rodzaju pracom naukowym, dlatego proszę o kontynuowanie dalszych etapów przewodu doktorskiego.

M. Wojciech Szukalski